

Araştırma Makalesi

Covid (19) Salgını ve Kadın Emeği: Türkiye’den Kadın Deneyimleri

Ebru IŞIK¹

Covid (19) Outbreak and Women's Labor: Women's Experiences from Turkey

Abstract

Nowadays the impact of the Covid (19) epidemic on social institutions and structures is the subject of many academic studies. One of the most important effects of the epidemic has shown itself on working life, and many different forms of work have emerged due to the epidemic. With the widespread use of home office, the time spent at home has increased, but there have been different practices for women and men. The aim of this study is to reveal the effect of pandemic on women’s labor starting with the experiences of women. According to the findings of the study, the burden of women has increased due to the epidemic and the epidemic has brought gender-based inequalities to light.

Keywords: Covid (19) Epidemic, Women’s Labor, Gender

JEL Codes: B54, J14, J16

Öz

Günümüzde Covid (19) salgının toplumsal kurumlar ve yapılar üzerindeki etkisi pek çok akademik çalışmaya konu olmaktadır. Salgının en önemli etkilerinden birisi de çalışma hayatı üzerinde kendi göstermiş, salgın nedeniyle pek çok farklı çalışma biçimi ortaya çıkmıştır. Evden çalışmanın da yaygınlaşması ile birlikte evde geçirilen zaman artmış, ancak kadın ve erkekler için farklı pratikler söz konusu olmuştur. Bu çalışmanın amacı salgının Türkiye’de kadın emeği üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu kadın deneyimlerinden yola çıkarak ortaya koymaktır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, kadınların salgın nedeniyle iş yükleri artmış ve salgın, cinsiyete dayalı eşitsizlikleri daha fazla gün yüzüne çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid (19) Salgını, Kadın Emeği, Toplumsal Cinsiyet

¹ Arş.Gör.Dr. Sinop Üniversitesi, Boyabat İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, eikutuk@sinop.edu.tr.

1.Giriş

Covid (19) Salgını tüm dünyada ve Türkiye'de sosyal hayatı ve toplumsal kurumları derinden etkilemiştir. Süreçle birlikte çalışma biçimleri farklı bir boyut kazanmış, evden çalışma yaygınlaşmış ve bu temelde evde geçirilen süre de artmıştır. Şüphesiz evde geçirilen sürenin nasıl değerlendirildiği de cinsiyete göre farklılık göstermektedir. Kadınların ve erkeklerin evden çalışma pratiği farklı olmakla birlikte çalışma dışında kalan zamanlarda da evde nasıl vakit geçirildiği konusunda kadın ve erkek deneyimleri birbirinden oldukça farklıdır. Sözü edilen bu farklılığın temelinde de toplumsal cinsiyete dayalı iş ve görev bölüşümündeki adaletsizliğin yer aldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Toplumsal cinsiyete dayalı iş bölüşümünün belki de en çarpıcı biçimde analiz edilmesini sağlayan araçlardan biri de kadın emeğidir. Gerek ücretli gerekse karşılıksız kadın emeği, hem cinsiyete dayalı eşitsizlikleri gözler önüne sermekte kullanılan bir analiz aracı hem de kadınların ikincil konumlarının deşifre edilebilmesini sağlayan önemli bir ölçüttür. Bu bağlamda Covid (19) salgının ve salgın dolayısıyla ortaya çıkan pek çok kısıtlamanın kadın emeği üzerindeki etkisinin incelenmesi toplumdaki cinsiyete dayalı eşitsizliklerin su yüzüne çıkartılması bakımından da bir mercek görevi görmektedir.

Bu temelde salgın sürecinde kadınların eviçinde ve ücretli emek piyasasındaki deneyimlerinin ortaya konulmasını amaçlayan bu çalışmada ilk olarak kadın emeğine ilişkin bir kavramsal çerçeve çizilerek, kadın emeğinin kendine özgülükleri aktarılmaya çalışılmıştır. Ardından dünyada ve Türkiye'de salgının kadın emeğine etkisine odaklanan çalışmaları kapsayan güncel literatürden örnekler sunulmuş ve salgının farklı ülkelerde yaşayan kadınlar tarafından nasıl deneyimlendiği de sözü edilen örnekler kapsamında ifade edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın uygulama kısmında salgının Türkiye'de kadın emeği üzerindeki etkileri, yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat yöntemi kullanılarak ortaya konulmuştur. Çalışmanın sonuç bölümünde ise araştırma bulguları değerlendirilerek salgının Türkiye'deki kadınların eviçi ve piyasadaki çalışma deneyimleri üzerindeki etkisi bu bağlamda ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. Kadın Emeği: Kavramsal Çerçeve

Kadın emeği, kapsamı oldukça geniş olan ancak iktisat kuramı içinde fazlaca üzerinde durulmayan kavramsallaştırmalardandır. Yerleşik iktisat kuramı içinde kadın işgücü bağlamında ele alınan kadın emeğinin, işgücünün ötesinde tüm kadın faaliyetlerini içerecek bir biçimde kapsamının genişletilmesi, ancak feminist iktisadın bakış açısı ile mümkün olabilmektedir. Bu temelde kadın emeği, aynı zamanda kadınların iktisadi anlamda dezavantajlı olan konumlarını deşifre edebilmek için de oldukça kullanışlı bir analiz birimi niteliğindedir. Kadın emeğinin içinde barındırdığı alt kategoriler, hem kadın emeğinin kendine özgülüklerini gözler önüne sererken, hem de feminist anlayışların farklı bakış açılarını ortaya koymaktadır (Işık,2020:166-167).

Temelde kadın çalışmalarının odak noktasında olan toplumsal cinsiyet ve ataerki gibi kavramsallaştırmalar da kadın emeğinin kuramsal arka planında yer almakta ve kadın emeği bu görünümü ile kadın çalışmaları literatürünün de merkezine oturmaktadır.² İktisat disiplini içinde

² Kadın emeği pek çok feminist araştırmacının ilgi odağında yer almaktadır. Sözü edilen feminist araştırmacılar iktisat, felsefe, sosyoloji gibi alanlarda kadın emeğine ilişkin çalışmalar yapmakta ve kadınların ikincil konumların ortadan kaldırılabilmesi için kadın emeğine özel bir vurgu yapılması gerektiğini savunmaktadırlar. Bununla birlikte kadın emeği, kadınların sömürülmesine ilişkin olarak hem bir deşifre aracı hem de bir çözüm politikası aracı olarak da diğer kavramsallaştırmalardan daha farklı bir konumdadır. Kadın emeğini ile ilgili çalışan feminist yazarlardan bazı örnekler

kadınlar üzerine yapılan çalışmalar- işgücü piyasası içinde kadın işgücünü merkeze alan- giderek artmakta ve yerleşik iktisat kuramı içinde bir kadın eyleyenin varlığı da kısmen bu bağlamda görünür kılınmaya çalışılmaktadır. Ancak kadın çalışmaları iktisatta çok sık karşılaşılan bir alan değildir. Kadın bakış açısıyla kadın deneyim ve faaliyetlerini sorgulayan kadın çalışmaları iktisat disiplini içinde feminist iktisatla birlikte adından söz ettirmeye başlamış ve kadın emeği de ancak bu sayede ilgili literatür içinde kendine yer bulabilmeyi başarabilmiştir (Kuiper ve Sap, 1995; Işık ve Serdaroğlu, 2015).

Kadın emeği, daha önce de belirtildiği üzere kapsamı oldukça geniş bir çalışma alanıdır. Bu nedenle belli sınıflandırmalar çerçevesinde ele alınmaktadır. Örneğin Özbay (1991)'ın sınıflandırmasına göre kadın emeği dört farklı faaliyet grubu altında toplamıştır:

- "İktisadi faaliyet olarak tanınan ancak parasal karşılığı olmayan faaliyetler. (Tarımdaki aile işçiliği bu grup altında değerlendirilebilir.)
- İktisadi faaliyet olarak tanınmayan ve parasal karşılığı olmayan faaliyetler. (Eviçi emek bu gruba dahildir.)
- İktisadi faaliyet olarak tanınmayan ancak para karşılığı yapılan, ev eksenli üretim gibi faaliyetler.
- Son olarak iktisadi faaliyet olarak tanımlanan ve para karşılığı yapılan faaliyetler. (Ücretli emek)"

Bu sınıflandırma ile Özbay, kadın emeğinin istatistiksel hesaplara daha kolay dahil edilebileceğini ve böylelikle de daha görünür kılınabileceğini ileri sürmektedir. Ancak kadın emeğinin kendine özgüllüklerini ortaya koymak ve daha kapsamlı bir biçimde ele alabilmek için "ücretli kadın emeği" ve "karşılıksız kadın emeği" biçiminde ayırtırmak daha kullanışlı olmaktadır (Işık, 2020: 172).

Ücretli kadın emeği, işgücü piyasası içinde ücret karşılığı sarf edilen kadın emeğine karşılık gelmektedir. Kadınların işgücüne katılım oranı, işgücü piyasasındaki cinsiyet eşitsizliği, "*cam tavanlar*"³, "*cam duvarlar*"⁴ ve bu bağlamda işgücü piyasası içinde kadına karşı ayrımcılık, ücretli kadın emeği çalışma alanı kapsamında ele alınan konulardandır. Kadınların işgücü piyasası içindeki ikincil konumlarını deşifre etmek için en sık başvurulmuş araç ise ücret eşitsizlikleridir. Kadınlar genellikle daha düşük ücretli işlerde istihdam edilmeleri ya da pozisyon olarak yönetici pozisyonunda çalıştırılmamaları, işgücü piyasasında daha düşük ücret almalarına neden olmaktadır. Kısmi zamanlı, geçici ve güvencesiz işlerde de yine çoğunlukla kadınlar istihdam edilmektedir. Kimi durumlarda ise aynı iş yerinde çalışıp aynı işi yaptığı halde kadınlar erkek meslektaşlarından

için bkz. Acar-Savran, 2008; Beneria,1999; Dalla Costa, 1973; Delphy, 1993; Ferber ve Nelson, 1993; Folbre, 2003; Gerstein, 1973; Himmelwelt, 1995; Hirway, 2015; Memiş ve Özay, 2011; Razavi, 2007; Toksöz, 2012; Urhan, 2016; Işık, 2020.

³ Cam tavanlar işgücü piyasasında kadınların karşılaştıkları bir tür kurumsal olmayan engel olarak tarif edilebilir. Dikey ayrışma olarak da isimlendirilmektedir. Kadınlar resmi olmayan kimi engel ve nedenlerle işgücü piyasasında yüksek getirisi ve güvencesi olan yönetici pozisyonundaki işlere erkeklere kıyasla ya daha zor erişebilmekte ya da hiç erişememektedir. Her ne kadar yasal olarak bir engel olmadığı iddia edilse de kadınların yükselmelerinin önünde görünmez engeller vardır. İlgili alanda çalışan araştırmacılar sözü edilen engelleri -görünmez olmalarına da atıfta bulunacak biçimde- "cam tavan" olarak isimlendirmektedirler (Ellen-Guy ve Newman,2004; Urhan,2016:143).

⁴ Cam duvarlar ise yatay ayrışma olarak da isimlendirilen meslek grubu ve sektör ayrışmasına karşılık gelmektedir. Kimi sektörler ve meslek grupları toplumsal cinsiyetçi rol ve görev dağılımının gereği olarak kadınlara özgü olarak görülmekte ve sözü edilen meslek grupları genellikle daha az güvenceli ve düşük ücretli işleri kapsamaktadır. Böylece kadına özgü olarak atfedilen işlerin aynı zamanda değersizleştirilmesi de söz konusu olmaktadır. Kadınların eviçinde edindikleri becerilerin değersiz görülmesi, bu işlerle benzer karaktere sahip işlerin de değersiz ve vasıfsız olarak görülmesine neden olmaktadır. Vasıfsız olarak kabul edilen işlerde kadınlar düşük nitelikli emeğe sahip oldukları için değil, emekleri değersiz ve niteliksiz olarak görüldüğü için yer almaktadırlar (Toksöz,2011:147; Anker,1998:26-27).

daha düşük ücretlerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Doğrudan ayrımcılık olarak nitelenebilecek bu durum yasadışı olmasına rağmen pek çok ülkede ve Türkiye’de de uygulanmaya devam etmektedir. Erkeğin birincil gelir getiren olduğunu pekiştiren bu durum, kadınların işgücü piyasasındaki ikincil konumunu da gözler önüne sermektedir (Toksöz, 2011:148).

Bu açıdan değerlendirildiğinde ücretli emek bağlamında işgücü piyasası içinde dahi kadınların konumu erkeklerinden oldukça farklıdır. Ayrımcılığa daha çok maruz kalan kadınlar kimi durumda yalnızca kadın oldukları için daha düşük ücretle karşılaşmakta ve işten çıkarılma durumunda da ilk gözden çıkarılan kadın çalışanlar olmaktadır. Kadınların işten daha kolay çıkarılmaları ise çoğunlukla erkeğin birincil gelir getiren pozisyonunda olması argümanı ile açıklanmaktadır. Bu argümanın temelinde ise kuşkusuz toplumsal cinsiyetçi rol ve görev dağılımı ve ataerkil anlayış yer almaktadır. Sıralanan bu unsurlar ücretli kadın emeğinin kendine özgülüklerini de ortaya koyar niteliktedir.

Karşılıksız kadın emeği ise toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin daha da derin bir biçimde su yüzüne çıktığı bir kavramsallaştırma olarak nitelendirilebilir. Eviçinde gerçekleştirilen tüm faaliyetleri kapsayan karşılıksız emek, kimi zaman bakım emeği ve duygusal emek aracılığı ile işgücü piyasalarında da kendini göstermektedir. Karşılıksız kadın emeği kavramsallaştırmasının ilk izlerini 1930’lu yıllardaki “eviçi üretim tartışmalarında” bulmak mümkündür.⁵ Ancak bu dönemde kadın emeğine ilişkin bir kavramsallaştırmadan söz etmek mümkün değildir. 1960’ların sonlarına doğru eviçi kadın emeği, pek çok feminist düşünürün⁶ de katkısıyla kavramsal olarak inşa edilmeye başlanmıştır (Işık, 2020: 195-196).

Karşılıksız kadın emeğinin kapsamı ve sınırları oldukça geniştir. Himmelwelt (1995)’e göre karşılıksız kadın emeğinin analizlere dahil edilmesi kadınların ikincil konumunu deşifre etmek için oldukça yararlı olacaktır. Bu sayede eviçi işlerin de piyasada ücret karşılığı gerçekleştirilen faaliyetler kadar değerli olduğu görülebilecek, kadınların kamusal alan ve iş yaşamının dışında kalmalarının kendi tercihleri olmadığı fark edilebilecek ve eviçinde gerçekleştirilen yeniden üretimin ekonominin oldukça önemli bir parçası olduğu ortaya konulabilecektir. Karşılıksız kadın emeğinin, çocukların yetiştirilmesi ve eviçi faaliyetlerin gerçekleştirilmesinin ötesinde bir kapsamı olduğunu belirten Delphy (2008:94-99)’e göre ise eviçinde üretilen ürünler ve hizmetler için sarf edilen emek karşılıksız ve değersiz görülürken, sözü edilen ürün ve hizmetlerin piyasadaki temin edilmeleri durumunda sarf edilen emek ücret karşılığı olduğu için değerli ve görünür olmaktadır. Bu durumun üretim süreçlerini böldüğünü ve süreçte kopukluklar yarattığını ifade eden Delphy, karşılıksız kadın emeğinin de bir emek kategorisi olarak kabul edilmesinin bir zorunluluk olduğunu vurgulamaktadır. Üretim sürecinde yaşanan bu kopukluğun nedeni ise düşünürü göre ataerkil yapılarda aranmalıdır.

Karşılıksız kadın emeğinin milli gelir hesaplarına dahil edilerek, bu üretim alanının da hem görünür hem de değerli kılınması ile ilgili çabalar “zaman kullanım anketlerini” gündeme getirmiştir. Kadınların eviçi işler için harcadıkları zamanın kayıt altına alınması ile karşılıksız kadın emeği de ölçülebilir bir hale gelecektir. Bu noktada yerleşik iktisat disiplini içinde dahi karşılıksız kadın emeğine ilişkin analiz ve hesaplamalar yapmak mümkün olabilecektir (Beneria, 2003: 131).

⁵ Bu dönemde özellikle kadın emeğine ilişkin bir kavramsallaştırmadan söz etmek mümkün görülmesi de bir tüketim alanı olarak kabul edilen eviçinin üretim alanı olduğu vurgusu bu dönemde yapılmaya başlanmıştır. Eviçi üretim tartışmalarına ilişkin detaylı bilgi için bkz. Ried (1934).

⁶ Eviçi kadın emeğine ilişkin detaylı tartışmalar için bkz. Benston (1969); Morton (1970); Dalla Costa(1973).

Memiş ve Özay (2011) da yaptıkları çalışmada, karşılıksız kadın emeğine vurgu yaparak, karşılıksız kadın emeğini, “piyasa değeri olarak karşılığı olmayan, büyük bir kısmını günlük yaşamsal ihtiyaçları karşılayan eviçi işlerin oluşturduğu iktisadı ya da ekonomiyi doğrudan etkileyen faaliyetler” olarak tanımlamaktadırlar.

Bu faaliyetlerin belli ücret karşılığı yapılmadığı için görünmez olduğu, geleneksel ve toplumsal cinsiyetçi rol ve görev dağılımı gereği kadınlar tarafından gerçekleştirilmesinin doğal görüldüğü ve bu bağlamda harcanan emek, günlük yaşamın bir parçası gibi algılandığı için değersiz atfedildiği göz önüne alındığında, kadınların karşılıksız emekleri üzerinden sömürülmesinin meşru temelleri de ortaya konulmuş olmaktadır.

Eviçinde gerçekleştirilen temizlik, yemek, çamaşır, alışveriş, evin idaresi gibi işlerin yanı sıra, duygusal emek ve bakım emeği de karşılıksız kadın emeği bağlamında değerlendirilebilen kavramsallaştırmalardır. Bakım emeği⁷ Addati vd. (2018) ye göre tüm dünyada özellikle işgücü piyasalarında cinsiyete dayalı uçurumların çok yüksek olmasının ardında gizli olan bir emek biçimidir. Son yıllarda akademik çalışmalara daha çok konu olmaya başlayan bakım emeği, insanlığın varlığını sürdürebilmesi için en temel gereksinim olan yeniden üretimin de oldukça önemli bir parçasıdır (Razavi, 2007). Doğrudan kişilerin bakımı ile ilgili olan bakım emeği “ücretli” ve “ücretsiz” olarak iki kategori altında ele alınmaktadır (Folbre, 2006). “Ücretli bakım emeği,” hemşireler, bebek bakıcıları ve hasta bakıcılar gibi kişilerin emeğini kapsar ve kurumsallaşmıştır. Bazen eviçi hizmetlerde görevli kişiler çocuk bakımı gibi işleri de yerine getirebilirler, ancak bu emek ücretli bakım emeği içinde değerlendirilmez. Herhangi bir parasal karşılık olmadan sunulan bakım hizmeti için harcanan emek “ücretsiz bakım emeği” kapsamına girer ve bu emek tipi genellikle karşılıksız kadın emeği ile iç içe geçmiştir. (Razavi, 2007).

Ücretli ya da ücretsiz olmasına bakılmaksızın bakım emeği karşılığı olmayan bir emek statüsündedir ve çoğunlukla kadınlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Ücretli bakım emeğinin de karşılığı tam olarak verilememektedir çünkü piyasada genellikle düşük ücret ve düşük güvenceli işler statüsünde değerlendirilen bakım emeği, çalışanın harcadığı emek ile aldığı ücret arasında en büyük uçurumun olduğu iş alanlarından birisidir. Bu haliyle ücretli bakım emeğinin ileride sağlık alanında büyük krizler yaşanmasına ve toplumdaki cinsiyet temelli eşitsizliklerin giderek derinleşmesine de neden olacağı düşünülmektedir (Addati, vd., 2018).

Duygusal emek⁸ ise Hochschild(1983:6-7)’e göre ‘herkes tarafından gözlemlenebilen mimiksel ve bedensel gösterimler yaratabilmek için hislerin yönetilmesi’ olarak ifade edilmektedir. İster piyasada ücret karşılığı gerçekleştirilsin ister eviçinde karşılıksız olarak, duygusal emek kadın emeğinin ayrılmaz bir parçasıdır. Toplumsal cinsiyetçi normlar dolayısıyla kadınlara atfedilen duygusallık ile bağlantılı olan duygusal emek, turizm, sağlık ve hizmetler gibi sektörler de gözlenmektedir (Işık, 2020: 210). Kadınların annelik gibi ailesel ilişkiler dolayısıyla eviçinde sıkça sergiledikleri duygusal emeğin, özellikle günümüzde ücretli alanlarda da sıkça kendini gösteriyor olması, bu emek biçimi aracılığı ile gerçekleştirilen sömürüyü de derinleştirmektedir.

Yukarıda kavramsal çerçeveye ilişkin yaptığımız aktarımlardan yola çıkılarak kadınların iki mesai arasında sıkışıp kaldığı tespiti yapılabilir. Piyasada ücretli bir işte çalışan kadın birinci mesaisini gerçekleştirdikten sonra, eviçinde karşılıksız faaliyetleri dolayısıyla ikinci bir mesai harcamaktadır (Hochschild ve Machung, 1989). Günümüzde feminist iktisatçılar kadınların bu çift mesaisine bir

⁷ Bakım emeğinin sosyal hizmetler boyutu ile detaylı incelemesi için bkz. Özateş(2015).

⁸ Duygusal emek için detaylı çalışmalar için bkz. Özkaplan, Öztan ve Ruben (2017); Man ve Selek-Öz (2009);Kaya ve Serçeoğlu (2013).

üçüncüsünün eklendiğini ve duygusal emek dolayısıyla kadınların ayrıca bir ek mesaiye katlandıklarının üzerinde durmaktadırlar. “Ailede sadece çocukların değil, ebeveynler ve partnerler dahil olmak üzere tüm yetişkin aile bireylerinin de duygusal olarak iyi durumda olup olmadıklarını kontrol etmek” (Chung, 2020) ciddi anlamda kadınların üzerinde bir başka baskı oluşturmaktadır. Tüm aile bireyleri için endişe duymak ve bununla ilgili gidişattan kendini sorumlu hissetmek, kadınların duygusal emek bağlamında sırtlandığı yüklerden biri olarak dikkat çekicidir (Power, 2020).

Kadınların tüm bu mesailerin altından kalkacak kadar güçlü olduğunu savunmak ise ancak duruma ilişkin yapılmış bir güzelleme niteliğindedir (Slaughter, 2015). Pek çok kadın eviçi sorumlulukları nedeniyle çalışma yaşamına dahil olamamakta ya da çalışma yaşamından ayrılmak durumunda kalmaktadır (Addati, vd., 2018). Bu durumda esnek çalışma, kısmi çalışma gibi uygulamalar çözüm önerisi olarak getirilse de bu uygulamaların da kadınların durumunu iyileştirmediği ve hatta kadınlardan çok erkeklere fayda sağladığı da görülmektedir (Chung ve Van der Lippe, 2018).

2019 yılı ile birlikte kadınlar için daha zorlu bir mesai daha ortaya çıkmıştır. Doğal afetler ve salgınlar gibi dönemlerde kadınların iş yükünün arttığı bilinmektedir. Covid(19) salgını ise etki süresi ve etki alanının genişliği bağlamında kadınlar ve kadın emeği üzerinde oldukça derin izler bırakmış ve bırakmaya devam etmektedir. Çalışmamızın bir sonraki bölümünde Covid (19) salgının dünyada ve Türkiye’de kadın emeğini nasıl etkilediği ilgili literatüre atfen tartışmaya açılacaktır.

3. Türkiye’de ve Dünyada Covid (19) Salgınının Kadın Emeğine Yansımaları

Covid (19) salgınının nerdeyse ilk yılının geride kaldığı bugünlerde pek çok ülkede ve Türkiye’de salgının olası iktisadi, toplumsal ve sağlık temelli etkileri pek çok araştırmacı tarafından ele alınmaya ve muhtemel olumsuz etkileri azaltmaya dönük politika önerileri sunulmaya başlanmıştır⁹. Kültürel, toplumsal ve iktisadi farklılıklara bağlı olarak her ülke salgından farklı biçimde etkilenmiş olsa da salgının özellikle kadınlar üzerindeki etkileri pek çok ülkede benzer nitelikler taşımaktadır. Ortaya çıkan tabloda en çok vurgulanan ise Covid (19) salgınının özellikle kadınların bakım emeği yükünü artırdığı argümanıdır. Nisan 2020’de Birleşmiş Milletler tarafından sunulan The “Impact of COVID-19 on Women (Covid- 19 un Kadınların Üzerindeki Etkileri)” başlıklı rapora göre salgın nedeniyle ücretsiz bakım yükü artmıştır. Okulların kapalı olması, evdeki yaşlı aile bireylerinin bakım ihtiyacının artması, sağlık hizmetlerine ulaşımın zorlaşması gibi faktörler bakım emeği yükünün artmasının temel nedenleri olarak sunulmuştur. Sözü edilen artışın yükünün ise en çok kadınların omuzlarında olduğu belirtilerek salgının cinsiyet eşitsizliğini de artırdığı vurgulanmıştır.

Okulların kapanması ve sokağa çıkma yasakları nedeniyle özellikle çocukların bakımı, ücretli ve formel sektörden (okullar, kreşler, çocuk bakım merkezleri vb.) eviçi ücretsiz emeğe kaymıştır. Her ikisi de çalışan çiftlerin çoğu çocuklarının bakımını bir yardımcı hizmet ile sağlarken, salgın

⁹ Örneğin İngiltere’de yapılan bir çalışmaya göre salgın nedeniyle uygulanan sokağa çıkma yasakları sırasında aileler daha çok bir arada vakit geçirdikleri için aile bağlarının kuvvetlendiği ortaya konulmuştur (Roshgadol, 2020). Japonya’da yapılan bir çalışmada ise salgın döneminde cinayet oranlarının %20 oranında azaldığı ortaya konulmuştur. Sokağa çıkma yasağı uygulamaları döneminde pek çok kişi evde kaldığı için cinayet oranlarının düştüğü düşünülmektedir (Blair, 2020). Sıralanan örneklerde olduğu gibi salgının kimi toplumsal kurumlar üzerinde olumlu etkileri olduğunu da söylemek mümkündür. Ancak pek çok ülkede endişenin arttığı, şiddet vakalarının görüldüğü, ailelerin çocukları ve çocuklarının geleceğine ilişkin daha karamsar olduğu da gözlemlenmektedir (Hamel ve Salganicoff, 2020).

nedeniyle çiftlerden biri (çoğunlukla kadın) işgücü piyasasından çekilmek durumunda kalmıştır. Yalnız yaşayan anne ya da babalar için durum da vahimdir. Evde gelir getiren olmaksızın bakımı gerçekleştirmek mümkün olmamakla birlikte, evden çalışma seçeneği olmayan ebeveyn bakım sorumluluğunu tam olarak yerine getirememektedir. Bakım sorumluluğunu gerçekleştirmek için işten çıkması durumunda ise evin idaresini gerçekleştirmek mümkün olmamaktadır. Sözü edilen böylesi ikilemleri ise daha çok kadınlar yaşamaktadır. Daha önceki salgınlarda da kadınlar erkeklerden daha çok etkilenmiş ve erkeklerin yaşadıkları ücret düşüşleri salgın sonrasında normale dönerken, kadınların ücret düşüşleri telafi edilmemiştir (Lewis, 2020). Ayrıca virüs nedeniyle pek çok aile çocuklarının rutin sağlık kontrollerini gerçekleştirememiştir. Bu durum önümüzdeki birkaç yıllık süreçte çocukların sağlık problemleriyle karşı karşıya kalacağına ve bu yükün de yine annelerin omuzlarına bineceğine de işaret etmektedir. Salgın sonrası dönemde de bu nedenle kadınların bir kısmının çalışma yaşamına geri dönemeyeceği tahmin edilmektedir (Power, 2020).

Pek çok ülkede salgının kadınlar üzerindeki olumsuz etkileri kendini göstermekte ve yukarıda sözü edildiği gibi bu etkilerin uzun dönemli sonuçları olacağı da öngörülmektedir. Çeşitli ülkelerde salgının kadınlar ve özellikle de kadın emeği üzerindeki etkileri analiz edilmeye başlanmış ve bu konuya ilişkin geniş bir literatür şimdiden oluşmaya başlamıştır.

Örneğin Del Boca vd. (2020) çalışmalarında salgından oldukça kötü etkilenen İtalya'da salgın öncesinde ve salgın döneminde kadın emeği, eviçi emek ve bakım emeğinin durumuna ilişkin tespitler yapmaya çalışmışlardır. İtalya'nın cinsiyet eşitliği bakımından çok iyi durumda olmadığını belirten yazarlara göre özellikle işgücü piyasasında cinsiyet eşitsizliği oldukça yüksektir. Geleneksel cinsiyet rollerinin baskın olduğu İtalya'da salgın öncesinde de çocuk bakımı ve eviçi işlerin yükünün kadınların üzerinde olduğunu ifade etmektedirler. Yazarlara göre, İtalya'da salgın öncesi piyasada ücretli bir işte çalışan annelerin çocuklarına çoğunlukla büyükanneler bakmaktaydı. Salgın döneminde, özellikle karantina günlerinde, büyükannelerin verdiği destek hizmeti sektöre uğramış ve ücretli işte çalışan anneler için bakım hizmetini gerçekleştirmek oldukça zorlaşmıştır. Ücretli bir işte çalışan kadınların daha fazla zaman yoksunluğu problemi yaşadıklarını ileri süren Del Boca vd. (2020)'ne göre okulların kapatılması da ebeveynler üzerinde ciddi baskılar oluşturmuştur. Ayrıca erken dönemde evden eğitimin ileride problemlere neden olacağı da öngörülmektedir. Salgının ücretli bir işte çalışan anneler üzerinde daha olumsuz etkiler bıraktığını ifade eden yazarlara göre babalar bakım yükünün en azından çocuk bakımına ilişkin olan bölümünü partnerleri ile paylaşmak konusunda daha isteklidir.

Farre vd. (2020) ise salgının olumsuz etkilerinin yoğun biçimde hissedildiği İspanya'da yaptıkları çalışmada salgın nedeniyle toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin hem ücretli emek hem de karşılıksız emek alanında yükseldiğini belirtmişlerdir. Söz konusu eşitsizliklerin salgından önce de oldukça yüksek olduğunun ifade edildiği çalışmada, salgın sırasında yoğun iş kayıpları yaşandığı ve özellikle eğitimsiz işçilerin işlerini kaybettiğini vurgulamışlardır. Bakım alanında hizmet veren sektörlerin salgından en büyük darbeyi aldığını ileri süren yazarlara göre çocuk bakımı ve ev işlerinde kısmen erkeklerin de sorumluluk aldığı görülse de bu işlerin en büyük yükü kadınların omuzlarına binmiştir. İspanya'da sokağa çıkma yasaklarıyla birlikte evden çalışma ve birincil olmayan sektörlerin kapanması gündeme gelmiştir. Hükümetin kapanan sektörlerle doğrudan yardımları söz konusu olsa da yaşanan sıkıntıları gidermek mümkün olmamıştır. Yazarlara göre İspanya'da sektör bazında istihdam yapısı farklılaşmış, eğitim gibi sektörlerde ise uzaktan çalışma oldukça yaygın hale gelmiştir. Çalışmada kadınların özellikle çocuk bakımı ve eviçi işler gibi alanlarda iş yüklerinin arttığı, kadınların haftada ortalama 28 saatlerini çocuk bakımına ayırdıkları

ve sokağa çıkma yasağı nedeniyle çocuk bakımının salgın öncesine kıyasla %25 daha fazla evlerden gerçekleştiği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra eviçi işlerin üstlenilmesi konusunda çocuk bakımından daha büyük bir uçurum olduğu ifade edilerek, sonuçta salgının kadınların ücretli emek piyasasındaki ve eviçindeki dezavantajlı konumlarını daha da derinleştirdiği vurgulanmıştır.

ABD’de yapılan bir çalışmada da yine Covid (19) salgınının cinsiyet eşitsizliği üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Alon vd. (2020)’nin yaptığı bu çalışmada öncelikle Covid (19) salgını nedeniyle ortaya çıkan iktisadi kriz, 2008 küresel krizi ile kıyaslanmıştır. 2008 küresel krizinin en sarsıcı etkilerinin daha çok imalat ve inşaat gibi erkeklerin yoğun olarak istihdam edildiği sektörlerde söz konusu olduğu belirtilerek, bu krizde erkeklerin kadınlara kıyasla daha çok istihdam kayıpları yaşadığının üzerinde durulmuştur. Ancak Covid (19) salgını nedeniyle oluşan iktisadi krizin etki alanı daha çok hizmetler, sağlık ve eğitim gibi kadınların daha yoğun olarak istihdam edildiği iş alanlarını etkilemektedir. Bu nedenle yazarlara göre Covid (19) salgını nedeniyle daha fazla iş kaybı yaşayan grubun kadınlar olacağı ön görülmektedir. Ücretli emek piyasasındaki cinsiyet eşitsizliği etkilerini sektörel bağlamda açıklayan yazarlara göre ayrıca okulların kapanması ve çocukların bakımına ilişkin yardımcı hizmetlere erişimin kısıtlanması nedeniyle karşılıksız emek alanında da kadınlar salgından erkeklere kıyasla daha olumsuz yönde etkilenmektedir. Özellikle yalnız yaşayan annelerin yükü, salgın nedeniyle çok daha fazla artmıştır. Salgın sonrası dönemde yazarlara göre özellikle karşılıksız emek alanında cinsiyet eşitsizliği azalmaya eğilimine girebilir. Bunun ardındaki nedenlerden biri Alon vd. (2020) ‘ne göre işverenlerin çalışanlarının çocuk bakımına ilişkin ihtiyaçları konusunda artık daha duyarlı davranacağı beklentisidir. Ayrıca esnek çalışma modeli ile verim sağlayan işveren, salgın sonrasında da bu istihdam modelini sürdürebilir. Yazarlara göre salgın nedeniyle toplumsal normlarda da bazı köklü değişiklikler ortaya çıkabilir. ABD’de kadınların ücretli olarak çalışmaya devam etmek zorunda kaldığı kimi ailelerde çocuk bakımı ve ev içi sorumlulukların evden çalışan ya da işsiz kalan babalar tarafından üstlenildiğine dikkate çeken Alon vd. (2020)’ne göre salgın sonrasında da bu durum toplumsal cinsiyetçi, geleneksel iş bölümümünde farklılaşmalara ve toplumsal norm değişikliğine neden olabilir.

McLaren vd. (2020)’nin Sri Lanka, Malezya, Vietnam ve Avustralya için yaptıkları ve salgın ile cinsiyet eşitsizliğini araştırdıkları çalışmaları ise oldukça dikkat çekicidir. Dört farklı ülkeden dört akademisyen kadın tarafından gerçekleştirilen çalışmada, sözü edilen ülkelerdeki medya haberleri dikkate alınarak, salgının kadınların karşılıksız emeği üzerindeki etkileri analiz edilmeye çalışılmaktadır. Kısa hikayelerden derlenerek yapılan bu çalışmada, Moser(1993)’in toplumsal cinsiyet bağlamında kadın emeği analizinden yola çıkılarak, kadın emeği, üretim, yeniden üretim ve toplum için gerçekleştirilen gönüllü faaliyetler biçiminde sınıflandırılarak salgının bu üç alanda kadınların iş yükünü nasıl artırdığına değinilmiştir. Sri Lanka örneğinde kadınların yeniden üretim alanındaki iş yüklerinin, okulların kapalı olması ve aile yakınlarının da hastalık riski nedeniyle destek hizmeti sunamamasından dolayı arttığına, ayrıca özellikle sağlık sektöründe çalışan kadınların hastalığın bulaşma riski nedeniyle süpermarketler, toplu taşıma alanlarında ve ev sahipleri tarafından ayrımcılığa maruz kaldıkları belirtilmiştir. Malezya örneğinde ise kadınların sokağa çıkma yasağı uygulaması sırasında yaşadıkları zorlukların ve çoğunlukla yalnızca erkek aile reisine alış-veriş izni verilmesinden ötürü toplumsal hayattan tamamen izole olmalarının ve hatta sokağa çıkmaları durumunda karşılaştıkları toplumsal baskının altı çizilmiştir. Vietnam örneğinde ise kadınların en büyük rüyalarının gerçek olduğuna dair bir habere yer verilmiş ve kadınların salgın nedeniyle daha çok evde vakit geçiren eşlerini memnun edebilmek için daha güzel yemekler, daha detaylı temizlik ve daha yoğun bir bakım hizmeti sundukları, ironik bir biçimde aktarılmıştır. Avustralya örneğinde ise, sosyal mesafe dönemlerinde çocuk bakım hizmeti veren

kurumların açık tutulduğu ve böylece ücretli bir işte çalışan kadınların, yardımcı hizmet veren kadınlar sayesinde gönül rahatlığıyla işlerine gidebildikleri ifade edilmiştir. Bu örnekte özellikle vurgulanan nokta ise sözü edilen yardımcı hizmetlerin de kadınlar tarafından gerçekleştirildiği ve işgücü piyasalarındaki mesleki ayrımcılığın bu biçimde gözler önüne serildiğidir. Çalışmada dört farklı ülkeden seçilen çarpıcı örneklerle, farklı toplumsal ve kültürel yapılarla karşın, salgın döneminde kadınların iş yüklerindeki artışın benzer olduğu ortaya konulmaktadır.

Türkiye’de de salgının kadın emeğine yansımalarına ilişkin olarak pek çok çevrimiçi toplantı düzenlenmiş ve ayrıca çeşitli forumlarda tartışma makaleleri yayınlanmıştır. Bunun yanı sıra Türkiye’deki salgının kadın emeğine- özellikle de bakım emeğine- yansımaları üzerine UNDP aracılığı ile gerçekleştirilen bir araştırma notu da paylaşılmıştır. UNDP Toplumsal Cinsiyet Bölge danışmanı Bharati Sadasivam’ın da düzeltme ve katkıları ile İpek İlkcaracan ve Emel Memiş tarafından gerçekleştirilen ve Mayıs ayında yürütülen bir anket çalışmasına dayandırılan bu araştırma notuna göre Covid(19) salgını Türkiye’de cinsiyet eşitsizliğini derinleştirmiştir. Okulların kapatılması, çocuk, yaşlı ve hastaların bakım ihtiyaçlarının artması, piyasadaki temin edilen tüketim maddeleri ve hizmetlere erişimde yaşanan kısıtlar nedeniyle kadınların eviçi iş yükleri artmıştır. Ayrıca “evde kal” tedbirleri kapsamında kadınların bir bölümü ücretli emek piyasasında iş kayıpları da yaşamışlardır. İşten çıkarılma, ücretli veya ücretsiz izne ayırma, hastalık riski nedeniyle işten ayrılma, çocuk, yaşlı ve hasta bakımı için işten ayrılma, iş faaliyeti durduğu için çalışamama gibi nedenlerle ücretli emek piyasasında ciddi iş kayıpları yaşanmış, kadınlar da söz edilen iş kayıplarından ağır darbeler almıştır. Karşılıksız emeğe ilişkin olarak ise erkeklerin de eviçi işlere katılımının arttığı belirtilmiştir. Araştırmaya göre, araştırmaya katılan kadınların da erkeklerin de büyük bir çoğunluğu eviçi işlerin paylaşılmasından yana olduklarını belirtmişlerdir. Ancak geleneksel rol ve görev dağılımının- erkeğin gelir getiren ve kadının eviçi işlerden sorumlu olduğu- sürdürülmesi konusunda kadınların büyük bir bölümü itiraz ederken erkeklerden gelen itiraz kadınlara kıyasla daha düşüktür. Yapılan bu çalışmada ulaşılan sonuçlardan birisi, salgının ücretli emek piyasasında cinsiyet eşitsizliğini daha görünür kıldığı ve kadınların iş kayıplarının nicel olarak erkeklerden daha az olmasına karşın çalışma saati bakımından kadınların daha dezavantajlı olduğudur. Hazır gıda gibi hizmetlere erişimin kısıtlanması da kadınların özellikle eviçindeki iş yükünü artırmıştır. Erkeklerin evden çalışma gibi uygulamalar nedeniyle evlerde daha fazla vakit geçirmesinin cinsiyetçi iş bölümünde kadınların lehine bir durum doğurduğunu ancak paylaşımın yine de adaletsiz olduğunu ileri süren çalışmaya göre, evden çalışan erkekler salgın öncesi döneme kıyasla eviçi sorumluluklarda daha aktif rol alır hale gelmişlerdir. Çalışmaya göre salgın, cinsiyet eşitliğini temel alan politikalara olan ihtiyacın ne kadar acil olduğunu da ortaya koymaktadır (Memiş ve İlkcaracan, 2020).

Salgın nedeniyle daha da derinleşen cinsiyet eşitsizliğini azaltmak için uygulanabilecek politika önerileri de pek çok çalışmada tartışmaya açılmıştır. Örneğin Alon vd.(2020)’ne göre salgın nedeniyle oluşan cinsiyet eşitsizliği ile mücadele edebilmek için; çalışamayacak durumda olan işçilerin çocuklarının bakımı için hükümetler doğrudan parasal destek sağlamalı; işsizlik sigortasının kapsamı genişletilmeli; salgın sürecinde eviçi bakım hizmetleri için ek ödeme yapılmalıdır; ücretli aile izni ve ücretli hastalık izni gündeme getirilmelidir.

Yukarıda dünyadaki farklı ülkelerden ve Türkiye’den salgının kadın emeği üzerine etkilerini tartışan çalışmalara yer verilmiştir. Dünyadan seçilen örneklerde ve Türkiye’de ortak olan nokta ise salgının hem ücretli hem de karşılıksız emek piyasasında cinsiyet eşitsizliğini derinleştirdiği ve kadınların özellikle karşılıksız emek alanında iş yüklerinin oldukça arttığıdır. Bu çalışmada da sözü edilen argüman, kadın deneyimlerinden yola çıkılarak tartışmaya açılacaktır. Bu bağlamda

çalışmamızın bir sonraki bölümünde Türkiye'den kadın deneyimleri aktarılacak ve salgının kadın emeği üzerindeki etkisi deşifre edilmeye çalışılacaktır.

4. Türkiye'de Covid (19) Salgınının Kadın Emeğine Etkisine İlişkin Kadın Deneyimleri

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye'de Covid(19) salgınının kadın emeği üzerindeki etkisini ortaya koyabilmek amacı ile gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlar deşifre edilerek aktarılmaya çalışılacaktır. Bu kapsamda 15.09.2020-15.10.2020 tarihleri arasında 9 kadın ile Ankara ilinde yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin ortalama uzunluğu 60 dk ile 90 dk aralığındadır. Yapılan görüşmeler esnasında ses kayıtları alınmış ardından görüşmeler yazılı ortama aktarıldıktan sonra metinler üzerinden kadın emeğine ilişkin deşifreler yapılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda;

- Salgın döneminde kadınların çalışma biçimi,
- Okul ve kreşlerin kapalı olmasının çocukların bakımı üzerindeki etkisi ve Salgın nedeniyle kısıtlanan destek hizmetlerinin kadınların hayatındaki rolü
- Salgın sürecinde eviçi işlerin bölüşümü ve hafta sonu sokağa çıkma yasağı uygulamalarının eviçine olan etkileri,
- Ev içinde bakıma muhtaç birinin olma olasılığının artmasının kadınların eviçindeki iş yükü üzerindeki etkisi

sözü edilen görüşmeler aracılığı ile ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Örneklemin seçiminde ölçüt örnekleme baz alınmış (Patton, 2005) ve salgın nedeniyle oluşan sağlık riski de göz önüne alınarak seçilen görüşmecilerin Ankara ilinde ve erişilebilir olmalarına dikkat edilmiştir. İlgili literatürde araştırmacının araştırmaya ikamet ettiği ilden başlaması gerekliliği de vurgulandığı için (Lofland vd., 2006), çalışma gerek salgının doğuracağı risk gerekse araştırmacının ikamet durumu göz önüne alınarak Ankara ili ile sınırlı tutulmuştur. Diğer yandan Ankara'da hem kamu çalışanı hem de özel sektör çalışanı kadınların deneyimlerini ortaya koyabilmek adına da yeterli bir araştırma ortamı söz konusudur. Devlet kurumlarının çoğunlukta olması da bu bağlamda çalışmanın Ankara ilinde yapılmasının nedenleri arasında yer almaktadır.

Diğer yandan kadın emeğine ilişkin durum tespiti için medeni durum önemli bir kriter olduğundan görüşme gerçekleştirilen kadınların çoğunluğunun evli olmasına önem verilmiştir. Görüşme gerçekleştirilen 9 kadından 6'sı evli ve çocuk sahibidir. Bununla birlikte farklı iş kollarından kadınların deneyimlerini yansıtabilmek adına görüşülen kadınların mesleklerine de önem verilmiştir. Bu bağlamda yaşları 31 ile 60 arasında değişen, bir kimya mühendisi, bir şehir bölge planlamacısı, bir kültür uzmanı, bir ücretli öğretmen, bir avukat, iki kayıt dışı çalışan temizlik işçisi, bir emekli işçi, bir de emekli devlet memuru ile görüşme sağlanmıştır. Bulgular ise yukarıda belirtilen konu başlıkları bağlamında sınıflandırılarak deşifre edilmiştir.

Salgın Döneminde Kadınların Çalışma Biçimleri

Salgın döneminde çalışma biçimleri geleneksel çalışma biçimlerinin dışına çıkarak, evden çalışma ya da esnek çalışma gibi çalışma biçimleri daha yaygın hale gelmiştir. Evden çalışma pratiği ise kadın ve erkekler için oldukça farklıdır. Görüşmeler sonucunda elde edilen bulgulara göre erkeklerin evden çalışma pratikleri, ofiste çalışma pratiklerinden çok da farklı olmamakla birlikte kadınların evden çalışma pratikleri oldukça karmaşık görünmektedir.

Kimya mühendisi olarak çalışan B. (35) ve eşi aynı iş yerinde ve benzer pozisyonda çalışmalarına karşın, B. (35) kendisinin verilen işleri tamamlamakta zorlandığını ifade etmektedir.

"Evden çalışma pratiği çok zor. Özellikle çocuk olduğunda. Çocuk sürekli ilgi bekliyor. Kapıyı kilitleyip çalışmak zorunda kaldım. Evden çalışırken daha çok geceleri tercih ediyorum. Çünkü çocuk uyuduğunda daha kolay oluyor çalışmak. Çocuğun ihtiyaçları oluyor. Hep ben ilgilenmek zorunda kalıyorum. Eşim için durum çok daha kolaydı. Çocuk bana daha bağlı olduğu için onu daha rahat bırakıyorduk çalışırken."

Şehir ve bölge planlamacısı olarak bir kamu kurumunda çalışan Z. (37) ise salgın başında hamile olduğu için evden çalışmak zorunda kalan kadınlardan. O da sürecin oldukça zor geçtiğini ifade etmekte. Mesai saatleri dışında da verilen işlerin tamamlanması gerektiğini ifade eden Z. (37) 'ye göre kendisi hamile olduğu halde ona verilen işlerde pek bir azalma olmamış.

"Bu süreç aslında bir bakıma iyi de oldu. Eşim benim ne kadar çok çalıştığımı bu süreçte fark etti. O da evden çalışıyordu ama bana verilen işlerin ne kadar yoğun olduğunu ve iş yerinde ne kadar yorulduğumu ancak evde çalıştığımda anladı. Hatta sen benden çok çalışıyormuşsun şimdi anladım dedi birkaç defa. Hamile olduğum için de zorlandım sanırım bu süreçte. Kesinlikle ofiste çalışmayı tercih ederim. Evde her şey iç içe geçiyor. Zaman açısından da çok büyük bir yoksunluk yaşadım bu süreçte."

Eşi özel sektörde çalıştığı için salgın başından beri evden çalıştığını, kendisinin ise hem esnek hem de evden çalıştığını belirten E. (40)'a göre de ofisten çalışmak evden çalışmaya kıyasla tercih edilebilir bir durum.

"Salgının başında esnek çalışmaya geçtik, odalarda kalabalık olmadan çalışmaya devam ettik. Başlangıçta haftada bir gün gidiyorduk sonra biraz daha arttı. Şimdi işim gereği neredeyse her gün gidiyorum hafta içi. Esnek çalışırken ayrıca evden de çalıştım. Eşim salgın başından beri evden çalışıyor. Evden çalıştığım zamanlarda ayrıca çocuğun online eğitimleri için de emek harcamam gerekti. Ev, ofis, boş zaman, annelik, öğretmenlik, eş olmak, vs. hepsi iç içe geçti. Dinlenmek diye bir şey yok. Hatta komple ıspanak yakmışlığım da var bu süreçte. Evden çalıştığım bir gündü, iş yerindeki amirim bir iş istedi, o sırada ıspanak yemeği yapıyordum, yemekle ilgilenemediğim için ıspanak yandı, yumurta kırıp yedik o gün (gülüyor). Ofiste çalışmak çok daha kolay, çünkü iş saatin belli, birisi gelirse yanına, iş yetiştiriyorum deyip kovalayabiliyorsun ama evde öyle olmuyor. Kızım online eğitim alıyor, anne bilgisayar açılmadı ya da yapamadım bunu gel deyince mecbur elindeki işi bırakıp koşup gidiyorsun. Çocuk öğle arası verdiğinde yemeği hazır olmalı, o sırada iş yerinden arıyorlar şu iş yetismeli diye. Hangi işi yapacağını şaşıyorsun. Eşim kendini daha kolay kapatabiliyor dışarıya ve ofiste gibi çalışabiliyor evden de ama benim için durum hiçbir zaman öyle olmuyor."

Avukat olarak çalışan ve bekar olan P. (31) ise salgın sürecinde mahkemelerin çalışmaması nedeniyle davalarının ertelendiğini ve bu sebeple gelir kayıpları yaşadığını ifade ediyor.

"Salgında evden çalışmaya devam ettim ama yaptığım işler daha çok evrak işleriydi. Mahkemeler kapalı olduğu için davalar ertelendi ve bu sebeple de çok ciddi gelir kayıplarım oldu. Evde olduğum için de gözüm sürekli bir şeye takıldığından işe pek konsantre olamadım. Bu yüzden evden çalışmayı hiç sevmedim ben."

Yetişkin oğlu ile birlikte yaşayan Ş. (60) memur olarak çalıştığı işinden 2017 yılında emekli olmuş. Salgın sürecinde çalışıyor olsaydı çok zorlanacağını belirtiyor.

"Bizim işimiz sahaya dönük bir işti. Ben inşaatlara gidip pek çok işçi ile iletişim kurmak zorunda kalıyordum çalışırken. Eğer bu süreçte çalışıyor olsaydım kesin hastalığa yakalanmıştım."

Salgın sürecinde belki de en çok gelir kaybına uğrayan ve ücretli bir işte çalışma pratiği en kötü etkilenen grup kayıt dışı çalışanlar. Temizlik işçisi olarak kayıt dışı çalışan N.(49)'a göre de salgın oldukça büyük gelir kayıplarına neden olmuş.

"Salgın sürecinde işe gitmekte çok zorlandım. Evde mantı yapıp çevreden akrabaya eşe dosta sattım. El harçlığımı öyle çıkardım. Eşim sigortalı olarak çalışıyor özel sektörde. Ama çok borcumuz var. Onun maaşı borca gidiyor. Salgın başında işten çıkarmadılar ama yarı maaş ald, işe gitmedi."

Yine kayıt dışı çalışan ve temizlik işçisi olan E.(46) da salgın süresince temizlik işlerine gidemediği için yakındaki apartmanlarla görüşüp dışarıdan apartman görevlisi olarak çalışmış ve gelir kayıplarını ancak bu biçimde önleyebilmiş.

"Benim eşim çalışmıyor. Kızım çalışıyordu ama salgında o da işe gidemedi. Ben temizliğe de gittim ama daha az oldu. Bir de apartman görevlisi olarak da çalışmaya başladım. Geçimimi böyle sağladım."

Ücretli öğretmen olarak çalışan F. (39) ise evden çalışma ve uzaktan eğitimin çok zor olduğunu, çocuğun eğitiminin de kendisi üzerinde olmasının çok bunaltıcı olduğunu ifade ediyor.

"Salgın başında eşim yurt dışında olduğu için her şeyle ben ilgilenmek zorunda kaldım. Benim verdiğim eğitimler ile kızımunki çakıştığına çok zorlandım. Kızımın hem öğretmeni hem de annesi olmak çok zordu. Zaman zaman ilişkimiz çok gerildi. Öyle zamanlarda kızımı bir günlüğüne de olsa halasına bırakarak biraz kendime zaman ayırabildim. Ancak o zaman da vicdanen çok rahat hissetmedim."

Görüşmecilerin tamamı evden çalışma ya da esnek çalışmanın hem iş yüklerini artırdığını hem de sürecin oldukça zor olduğunu ifade etmektedirler. Salgın nedeniyle iş kaybı yaşayanlar ise gelir kayıplarını bir şekilde telafi etme yoluna giderek geçimlerini sürdürmeye çalışmışlardır. Salgın nedeniyle ortaya çıkan bu yeni çalışma biçimlerinin kadınların hayatlarını kolaylaştırmadığı, aksine zaman planlaması bakımından sorunlar yaşadıklarını ve bu durumda da işlerindeki konsantrasyonu sağlayamadıklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Okul ve Kreşlerin Kapatılması ve Dışarıdan Alınan Destek Hizmetlerinde Kısıtlamalar

Özellikle evli, çocuk sahibi ve ücretli bir işte çalışan kadınlar için okul ve kreşlerin kapatılması çocukların bakımı açısından oldukça büyük sorunlar yaratmıştır. Salgın nedeniyle yaşlılara uygulanan sokağa çıkma yasağı ve sağlık tedbirleri de ücretli bir işte çalışan annelerin en önemli destekçisi olan büyük anneleri bakım hizmetinin dışında bırakmıştır. Bunun yanı sıra, dışarıdan destek hizmetlerinin alımı konusunda da sıkıntı yaşayan kadınlar, ücretli olarak bakım hizmeti talep etmekte zorlanmışlar ve salgın dolayısıyla oluşan sağlık tehdidi nedeniyle salgın öncesinde dışarıdan temin ettikleri pek çok hizmete erişememişlerdir.

Sözü edilen kısıtlamalar nedeniyle dışarıdan temin edilen hizmetleri evinde gerçekleştirmek zorunda kalmak kadınların iş yükünü artırmış ve çocuklarının bakımının da kadınların yükümlüğü

olarak görülmesi nedeniyle kadınların eviçindeki mesaiyeri neredeyse dörde katlanmıştır. Görüşmeciler içinde özellikle okul çağında çocukları olanların süreçten daha fazla etkilendiğini söylemek mümkündür.

3 yaşında bir oğlan çocuğu olan B. (35)’e göre kreşlerin kapatılması ve çocukların evde olması hem çocukları hem de anne babaları olumsuz etkilemiş. Ayrıca dışarıdan destek hizmet alımlarının kısıtlanması da eviçindeki hayatı daha zor bir hale getirmiş.

“Salgın döneminde çocuk çok bunaldı. Her yer kapalı. Hatta çocuğun dışarı çıkması yasak olduğu için çok sıkıntı yaşadık, ağlayarak uyanıyordu çocuk. Salgın öncesinde oyun okullarına gidiyorduk ya da AVM’lerde gidiyorduk. Ama salgın süresince sürekli evde olmak bizi çok zorladı. Tüm gün oyun oynamak vs. çok zordu. Dışarıdan hiçbir destek hizmet alamadık. Özellikle kış çok zor geçti. Dedesi geliyordu bize salgından önce. Hafta sonları oğlanı alıp gezdiriyordu. Ama salgın süresince o da gelip gidemedi. Bu durumda eksikliğini çok hissettim. Salgın öncesinde işe başlamıştım ben. Çocuğa bakmak için de bir bakıcı ile anlaşmıştım. Evden çalışmaya başlayınca bakıcıdan gelmemesini rica ettim. Çünkü toplu taşıma kullanıyordu ve bu tedirgin ediciydi. Bakıcı ile hazırana kadar anlaşmam vardı. Resmi bir anlaşma değildi ama ben yine de mart ayından hazırana kadar maaşını tam ödedim. Mağdur olsun istemedim. Hazıranda işe başladığımda da tekrar bakıcıyı çağırarak istemedim toplu taşıma kullandığı için. Onun yerine eşimin ablasından rica ettim. Eve gelerek o ilgilendi çocukla sağ olsun. Salgından önce temizlik için eve yardımcı alıyordum, o gelmedi bu iş yükümü artırdı. Dışardan yemek de çok yiyorduk. Onu da yapamıyoruz artık. Bu yüzden iş yükümün salgın sürecinde arttığını düşünüyorum. Kadın olunca iş daha çok gözüne batıyor. Ortalık toplama, derleme, vs. hepsi daha çok gözüne görünüyor evde olunca.”

Salgının başında evden ve zaman zaman da esnek çalışan, şu anda ise standart çalışmaya geri dönen E.(40) için de salgın sürecinde okulların kapalı olması pek çok olumsuzluk yaratmış. Eşi evden çalışmasına rağmen yine de çocuğa ilişkin sorumluluğun kendi üzerinde olduğunu düşünen E.(40) destek hizmetlerinin kısıtlanmasının da evde kendi iş yükünü artırdığını düşünüyor.

“Okulların kapanması bizi çok etkiledi. Çocuğun hiç arkadaşı yok okul dışında, çok zorlandık, tek arkadaşı bizdik. Online eğitim çok kötü ama iyi ki var. En azından çocuğun evde oyalanabileceği bir şeyler oldu. Şimdiki düzenimizde ben işe gidiyorum, eşim evde, akşamdan öğlen yiyecekleri yemeği hazırladığımda onu ısıtıp çocuğa yedirebiliyor en azından. Ama o kadarını yapabiliyor. Daha fazlası yok. Alışkanlığı da yok tabii. Yemeği ısıtırken bile bazen sıkıntı yaşıyoruz. Bir defasında kuru fasulye ve biber dolmasını ısıtmış aynı anda, oysa kuru fasulye ve pilav ısıtmalıydı. O günden sonra yemekhane menüsü gibi panoya yazıyorum her gün sabah yenecek yemekleri. Böylece sıkıntı olmuyor. Ama her saat başı arıyorum mutlaka. Diğer türlü çocuk aynı öğünde tavuk ve et yiyebilir mesela, ya da pilav ve makarna yiyebilir. Eşim kendisi de yemeğe fazlaca düşkün olmadığı için bu durumu çok önemsemiyor. Ama ben anne olarak çocuğun ne yediğini, neyin yanında ne yediğini önemsemek zorundayım. Eğer eşim de bu süreçte işe gidiyor olsaydı ne yapardım bilmiyorum. Eve temizliğe gelen abla vardı, ondan rica ederim diye düşündüm. Ama salgın başından beri onu da çağırılmıyorum temizlik için. Bu yüzden pek yüzüm de yok. Büyükannelerin hayatımızdan çekilmesi salgın sürecinde yaşadığım en büyük kayıp. Yaşları ileri olduğu için onlara gelip gidemiyoruz. Ancak açık havada görüşüyoruz. Çocuk onları özleyiyor, ben de bana sağladıkları rahatlığı çok özleyorum. Annem de eşimin annesi de zaman zaman yemek yaparak destek oluyorlar bana ama salgı öncesi dönemde çocuğu okuldan alıp bırakabiliyorlardı,

bazen hafta sonu çocuğu dışarı çıkarıyorlardı ve ben o sırada dinlenebiliyordum ya da evdeki başka işleri yapabiliyordum. Ama şimdi böyle bir şansımız yok ne yazık ki."

Okulların kapalı olmasının çocuğu lise son sınıf öğrencisi olmasına rağmen evdeki iş yükünü çok arttığını ve bu süreçte çok bunaldığını ifade eden E.(46)'ya göre destek hizmetlerine talebin düşmesi de oldukça olumsuz bir durum. Temizlik işçisi olarak çalıştığını ve salgında sağlık tehdidi nedeniyle pek çok müşterisinin temizlik hizmeti almak istemediğini belirten E.(46)'ya göre salgın hem kendisine gelir kaybı yaşatmış, hem de rahatladığı bir alan olan ev dışında çalışmayı elinden almış.

"Okullar kapanınca en küçük çocuğum lise öğrenci olduğu için hep evdeydi. Koca da evde, oğlan da, ben çok zorlandım. Evde olunca sürekli çay, yemek istiyor. O yüzden çok zorlandım. Ben temizliğe gelince çok rahatlıyorum. Evde de iş yapıyorum ama yorulsam da dışarıda çalışmayı seviyorum. Eve gidince bir bakıyorum bulaşık yığılmış her yer her yerde. Evi toparlıyorum evin işini yapıyorum. Ama yine de ben dışarıda çalıştığımda daha mutlu oluyorum."

Salgında loğusa dönemini atlatan ve tüm süreci kendi başına yaşamak zorunda kalan Z. (37) ise destek hizmetlerinin yoksunluğunu çok hissettiğini ve salgın olmasa bu süreci çok daha kolay atlatabileceğini düşündüğünü belirtiyor.

"Salgında loğusa olmak çok zordu... kendimi tanıyamazken bebeğe bakmak zorunda kaldım ve destek olabilecek kimse yoktu. Salgın olmasaydı bu süreci çok daha kolay geçirebilirdim. Marttan beri evdeyim, ücretsiz izin iki yıl daha alabilirim. Süreç bitince işe dönmeyi istiyorum. Ücretsiz izin olmasaydı dönmek istemezdim ama mecbur dönmeliyim. Yanımda destek olacak yardımcı birini çok isterdim bu süreçte, eşim evde olduğunda destek sağlıyor ama yeterli gelmiyor. Eğer salgın olmasaydı ya da bu kadar tedirgin olmasaydık bir bakıcı mutlaka bulurdum. Bakıcı bulmuş olsam da işe daha çabuk dönebilirdim."

Bu süreçte görüşme sağlanan kadınların tamamı, çocuk bakımının annenin üstlenmesi gerek bir sorumluluk olduğunu düşünmektedirler. Her biri aslında eşlerinin de destek sağladığını, fakat birincil sorumluluğun annenin üzerinde olduğunu düşündükleri için, eşleri ve çocuklarının ilişkilerini de dengelemek ve düzenlemek durumunda kaldıklarını hissetmektedirler. Bu durum ise kuşkusuz toplumsal cinsiyete dayalı iş bölüşümünde çocukların bakımının anneye tahsis edilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Kadınlar her ne kadar bu kalıbın dışına çıkmak istediklerini söylem olarak ifade etseler de eylem olarak gerçekleştirmek konusunda aynı kararlılığı gösterememektedirler. Salgın nedeniyle annelerin özellikle çocuklara ilişkin bakım emeği yükünün ne kadar ağır olduğu daha da gün yüzüne çıkmış ve destek hizmetlerine erişimin de kısıtlanmış olması kadınların eviçindeki iş yükünü fazlasıyla artırmıştır.

Salgın Süresince Eviçi İşlerin Bölüşümü ve Hafta sonu sokağa çıkma yasakları

Salgın süresinde kadınlar kadar erkekler de evde vakit geçirmek durumunda kalmışlardır. Ancak evde geçirilen sürede, vaktin nasıl değerlendirildiği kadın ve erkekler için farklılıklar göstermektedir. Ücretli bir işte çalışan kadınların bir kısmı salgın nedeniyle esnek çalışma veya evden çalışma gibi çalışma biçimleriyle ücretli emek piyasasında varlıklarını devam ettirirken bir kısmı da işten ayrılmak zorunda kalmıştır. Erkekler için de durum benzer olmakla birlikte eviçinde kadınlar erkeklere kıyasla daha fazla sorumluluk aldıkları için, salgın süresince evde geçirilen vaktin büyük bir bölümü kadınlar için eviçi mesai olarak adlandırılabilir. Erkeklerin de bu süreçte

zaman zaman katkı sağladıkları ifade edilmekle birlikte iş bölümündeki cinsiyete dayalı eşitsizlik varlığını sürdürmektedir.

Eşinin eviçi işlerde kendisine destek olduğunu ifade eden B.(35)'e göre eviçinde yine de yükün büyük bir bölümü kendi omuzlarında. Hatta zaman zaman aynı nitelikte dahi olsa eşinin yaptığı işlerin daha zor ve zahmetli olduğunu vurgulanması da aslında iş bölümüne ilişkin eşitsizliğin altını çizer nitelikte.

"Salgın döneminde eşimin evde olması beni rahatlattı aslında. Ben evişleriyle ilgilenirken o çocuğu oyaladı ya da tam tersi ben çocukla ilgilenirken o yemek yaptı ortalığı topladı. Bu açıdan evde olmasından çok memnundum ben. Bizim evde artık bir denge var. Elbette benim yüküm daha fazla ama en azından belli konularda eşim de yardım ediyor bana. Ama eşime yemek yap dediysen yapar ama ortalığı toplamaz mesela. Ona ne görev verirsen o kadarını yapar. Salgından önce de böyleydi. Bizim hayatımızda çok bir değişiklik olmadı. Evdeki iş bölümümüz de enteresan aslında. Diyelim ki ben çocukla kek yaptım. Eşim de ortalığı süpürdü ve sildi. O zaman benim yaptığım işi değersiz gibi görüyor. Onun yaptığı iş her zaman daha önemli, daha değerli. Benim yaptığım iş boş iş hep ona göre."

Z. (37) ise eviçi işleri eşiyle birlikte yaptıklarını ifade ederken kendini şanslı hissettiğini söylüyor.

"Evişlerinde eşim de bana çok destek oluyor, bu çok büyük bir şans, aslında şans demek ne kötü. Aklımda aslında kadın da erkek de yapmalı diye düşündüğüm halde dilime yansıtamıyorum. Babam ücretli bir işte çalışıyordu, annem evde, aileden böyle gördüm, babam yardımcı olurdu, ama ben eşimin yardımcı olmasını değil, bölüşmesini istiyorum. Çocukla ya da evle ilgilendiğinde erkek babalık yapmış oluyor aslında. Yardımcı ya da destek değil."

E.(40) 'ye göre ise eşi ev işlerine yardımcı olurken aslında daha çok birlikte vakit geçirmek için yapıyor bunu. Özünde bencilce bir güdüyle eşinin kendisine yardımcı olduğunu ifade eden E.(40)'ın bu anlamdaki deneyimi diğer görüşmecilerden biraz daha farklı.

"Salgın boyunca evdeki iş yüküm çok arttı. Başlangıçta aslında evde kalmak çok keyifli oldu. Ailecek birlikte vakit geçirdik, ama sonra bunalmaya başladım. Başlarda temizlik yemek gibi işleri de birlikte yaptık hep. Ama sonradan eşimin yüzünün asıldığını ya da elinin ucuyla yaptığını da fark ettim. Ona göre ev işleri gereksiz aslında. Yemek yapmak dahil. Her gün yumurta kırıp yiyebiliriz diye düşünür. Ama çocuk her gün yumurta yiyemez. Fakat ona göre bu çok önemsiz bir ayrıntı. Sen yorulma ben de yorulmayım diye düşünüyor o. Bizim amacımız birlikte keyifli vakit geçirmek aslında. Bu süreçte onu evişlerine dahil ederken de hep bunu aklının bir köşesinde tutmasını sağladım. Mesela yemek yapılacak. Ama o çıkıp yürüyüş yapmak istiyor. Haydi birlikte yemeği yapıp bitirelim sonra da birlikte yürüyüş yaparız diyorum ben. Ya da ben yemek yaparsam siz bensez yürüyüş yaparsınız. Böyle söyleyince etkili oluyor. Hemen yemeğe yardım ediyor ve sonra da ben onunla yürüyüş yapıyorum"

Ev işlerinde eşinin hiç destek olmadığını ancak evde kaldığı süreçte beklentisinin çok arttığını ifade eden N.(49) ise deneyimini şu biçimde paylaşıyor:

"Kızlarım evde benim. Ev içinde onlar yardım ederler. Eşim hiç yardımcı olmaz. O ancak ömrümü yer. Duvarlar üstüme geldi evde olduğunda. Eşimin beklentisi çok arttı benden. Özellikle yemek açısından. Evde eşim her işi benden bekler. Hiçbir zaman bir işin ucundan tutmaz. Bir de evde olunca bu saate kadar yatılır mı kalkın, kahvaltı hazırlayın diye başımın"

etini yedi. Eşimin evde hiçbir katkısı yok ama beklentisi çok. Eğer beklentisi olmasa çok daha rahat ederim. Çenesinden bunalıp yapıyorum ben her şeyi. Eşim evde olduğunda bir de çok dağıtır evi. Yediğini döker. Toplamaz arkasını."

Eşinin kendisine pek destek olmadığını ifade eden E.(46)'ya göre ise eşi ancak söylenen işi zoraki bir biçimde yapıyor. Salgın sürecinde yaşadığı deneyimi ise şu biçimde aktarıyor:

"Gece yatmadan ben evin tüm işini bitiriyorum. Yemeğimi yapıp dolaba koyuyorum. Ama işten eve dönünce bir bakıyorum ki sanki hiç toplanmamış gibi ev. Kızım zaten çok çalışıyor. Sabah 6de işe gidiyor. 7de geliyor. Çok yorgun oluyor. Oğlum hiç ev işine yardım etmez. Yatağını bile ben topluyorum. Bazı erkek çocukları çok güzel ev işi yapıyor. Ama ben öyle yetiştiremedim. Babası da oğlan diye hep el üstünde tuttu. Tek oğlan çocuk diye. 20 yaşında oğlum. Bir kere iş bulduk çalışmaya başladı. Babası hiç kıyamadı ağladı arkasından benim oğluma yazık diye. Oğlan da yüz buldu gitmedi bir daha işe. Bizim evde hep kadınlar çalışır."

F.(39) da ev içi işlerde eşinin çok az destek olduğunu bu desteğin de ancak talep ettiğinde geldiğini ifade ediyor. Eşi ücretli bir işte çalışmamasına rağmen ev işlerini de çoğunlukla kendisi yapmak zorunda kalan F.(39) salgın sürecinde boşanmayı dahi düşünmüş.

"Evlenden önce eşim yalnız yaşıyordu ve her işini kendi yapabiliyordu. Ama evlendiğimizden beri hiç desteğini göremiyorum ve bu beni çok rahatsız ediyor. Şimdi ben çalışıyorum işe gidip geliyorum. Eşim evde ama yine de yapmıyor. Çok dile getirdim isteklerimi. O an kabul ediyor ama eyleme dökmüyor. Çok değersiz hissediyorum kendimi. Bazen buyurgan konuşuyorum evde şunu yap gibi. O zaman da tartışma çıkıyor aramızda. Çalışmayan erkek çok kırılğan oluyor. Söylediğin her söz ona batmaya başlıyor senin. Erkek para kazanmıyorsa psikolojisi bozuluyor, ama kadının böyle bir hakkı yok. İletişimimiz çok bozuldu salgın sürecinde. Ve ben boşanmayı ciddi ciddi düşündüm. Onun evde hiçbir şey yapmadan oturması benim canımı acıtıyor. Sofradan her kalktığında yemek yoktu doymadım diyor. Bu bile benim çok kalbimi kırıyor. Salgın nedeniyle erkekler biraz da olsa ev işi yapmış olabilir ama salgın bitince bunun süreceğini düşünmüyorum. Geçici bu süreç."

Görüşmecilerden Z.(37) bir başka arkadaşının eviçi işlere ilişkin deneyimini paylaşırken, bu durum karşısındaki şaşkınlığı dikkat çekici. Z. (37)'nin yaşanan deneyime olan uzak bakış açısı, toplumsal cinsiyete ilişkin farkındalığının yüksek olduğunu ifade etmesine karşın eğitilmiş ve gelir düzeyi yüksek olan kadınların ötekileştirilemeyeceğine dair bir ön yargıyı da içinde barındırıyor.

"Salgın döneminde iş yerinden bir arkadaşım daha güvenli bulunduğu için iş yerinin yakınında bir marketten alışveriş yapıp iş yeri servisine de elinde market poşetleriyle binirmiş, eşinin arabası var ve market alışverişini yapabilir, ama yapmıyor, hatta kadını gelip arabayla iş yerinden almıyor bile. Bunu duyduğumda çok öfkelenim. Kadın güçsüz bir kadın da değil, ama sırf düzeni bozulmasın diye göz yumuyor bu duruma, çocuklarım var diyor. Sen de kendi arabanı al dediğimizde bunu da istemiyor. Adamın tek yaptığı iş araba kullanmak, kadın o işi de yaparsa adam ne yapar sonra (gülüyor)"

Kız kardeşi ile birlikte yaşayan emekli işçi T.(58)' e göre de evli olmamalarına rağmen kız kardeşinin de kendisinin de salgın döneminde eviçi sorumlulukları hem maddi hem de manevi olarak çok artmış.

"Markete gidiyorum diyelim. Eve gelince tüm aldıklarımızı yıkıyoruz. Havalansın diye bir süre bekleyip ondan sonra dolaplara yerleştiriyoruz. Eve girer girmez dışarıda giyindiklerimi üzerimden çıkarıyorum, makineye atıp yıkıyorum hemen. Salgından önce en azından makine dolsun diye beklerdik, şimdi hemen çalıştırıyoruz. Bu bile bütçemize ek bir yük oluyor. Hem maddi hem de manevi olarak yükümüz çok arttı."

Görüşme gerçekleştirilen kadınların tamamı erkeklerin salgın sürecinde ev içi işlere sağladıkları desteğin geçici olduğunu; "normal" hayata geçildiğinde ve erkekler daha çok ev dışında vakit geçirmeye başladığında ev içinde sağladıkları katkının azalacağını hatta tamamen ortadan kalkacağını düşünmektedirler. Ayrıca ev içindeki iş yüklerinin çok arttığı belirten görüşmeciler eşlerinin beklentilerinin artması nedeniyle de psikolojik olarak daha fazla yorulduklarını dile getirmektedirler. Bu bağlamda salgının iş bölümünü açısından sahte bir olumlu rüzgâr estirdiği ancak beklentileri değiştirmedini ifade etmek mümkündür. Sokağa çıkma yasaklarının getirdiği kısıtlayıcı etki de kadınların evinde kendilerini daha da bunalmış hissetmelerine neden olmuştur. Evinde kalan kadınların büyük bölümü daha fazla eviçi işlere yöneldiğini aşağıdaki biçimde ifade etmektedirler.

"Sokağa çıkma yasakları çocuk açısından da benim açımdan çok zordu. Alışmışım ben canım sıkılınca kahve içmeye gideyim yemek yemeğe, sinemaya gideyim. Bu süreçte bunların hiçbirini yapamadım. Market alışverişi bile bir sosyal aktiviteymiş bunu anladım bu süreçte."(B.(35)).

"Hafta sonu sokağa çıkma yasakları bunalttı bizi, markete gitmek bile rahatlatıyordu. Eşimin sürekli evde olması da zaman zaman iyi, zaman zaman kötü. İşe gitmesini isterdim aslında. Çünkü bazen kızımdan daha fazla ilgi istiyorum eşim. Eşim birlikte film izlemek istiyor, ya da ben kitap okumak istiyorum o sırada beni sabote ediyor. Kızım da öyle yapıyor. Değişen bir şey yok. Eşim hep evde bu süreçte, o yüzden biraz da psikolojisi bozuluyor. Ben işten eve geliyorum, yemek yeniyor, ortalığı topla, kızın dersleriyle ilgilenirken saat 22.00 oluyor. Uykum gelip yatağa yattığımda eşim e saat daha çok erken yatma film izleyelim dediğinde ah keşke o da işe gitse diyorum."(E.(40)).

P.(31) sokağa çıkma yasağı döneminde evde annesiyle yaşadığı için çok bir sıkıntı yaşamadığını ancak yine de evişlerinin o süreçte daha yoğun olduğunu belirtiyor.

"Evde kalmak geçici olduğu için keyifliydi ama işe geri döneceğimi biliyordum. Bu yüzden çok bunalmadım. İşe geri dönemeyeceğim bir senaryoyu hayal edemiyordum. İşte çalıştığımda kendimi üretken hissediyordum. Evde kalmak işe yaramaz hissettiriyor."

Ş.(60)'a göre sokağa çıkma yasakları maddi anlamda da pek çok zorluğu beraberinde getirmiş.

"Marketten sipariş veriyoruz. Mutlaka üzerine belli bir fiyat koyarak getiriyorlar eve. Kendim gidip alsam daha uygun fiyata alışveriş yapabilirim belki. Ama sokağa çıkamayınca mecbur marketin getirdiğine razı olmak zorunda kalıyorsun. Bu da maddi bir yük oluyor."

F. (37)'ye göre ise sokağa çıkma yasakları onların hayatında çok da bir şey değiştirmemiş.

"Biz evde olmaya alışkın bir aileyiz. Ama dışarıda vakit geçirmeye alışkın aileler için salgın süreci daha zor geçiyor bence. Özellikle eşlerin ikisi de çalışan aileler bu süreçte daha çok sıkıntı yaşadılar bence sosyal hayat açısından"

Ev İçinde Bakıma Muhtaç Birinin Olma Olasılığının Artması

Görüşme sağlanan kadınların tamamı salgın nedeniyle ortaya çıkan sağlık tehdidinin kendilerini tedirgin ettiğini ifade etmektedirler. Kadınların en büyük kaygısı ise kendilerinden çok eviçindeki bir başka bireyin hasta olması durumunda hem vicdanen hem de fiziki olarak katlanmak zorunda kalacakları yükün bir kat daha artmasıdır.

Örneğin P.(31) salgın döneminde kendi hayatına getirdiği sosyal kısıtlamanın altında annesine hastalık bulaştırma korkusu olduğunu şu biçimde ifade ediyor:

"Evde annemle yaşadığım için dışarı çıkıp arkadaşlarımla buluşabileceğim zamanda dahi çıkmamayı tercih ettim. Ona hastalık bulaştırma korkusu beni engelledi."

Z.(37) ise salgın sırasında evde küçük bir bebekleri olmasaydı sosyal hayatlarının salgın öncesinden çok da farklı olmayacağını belirterek evde bakıma muhtaç bir bebek olduğu için salgın olmasaydı da evde vakit geçirmek zorunda oldukları söylüyor.

"Bazen eşimle konuşuyoruz, bebek olmasaydı tatile bile giderdik belki diye. Bebek olmasa ben kendime dikkat ettiğimi bildiğim sürece bu kadar gerilmezdim salgından. Hatta dışarı çıkıp açık havada gezer tozardık belki eşimle. Ama bebek olduğu için 100 kat daha fazla dikkat etmem gerekiyor."

E.(40) ise kontrollü sosyal hayatın iyi hissettirdiğini belirtiyor ve riskin olduğunu ancak hayatı durdurmanın daha yıpratıcı olduğunu belirtiyor.

"Biz tatile de gittik, dışarı da çıkıyoruz açık havada. Hatta bazen kızımı eşime bırakıp arkadaşlarımla çıkıp bir yerlerde oturup kafa dağıtıyorum. Bana çok iyi geliyor, nefes aldırıyor. Sonra eve dönüp 14 gün hiçbir yere çıkmıyorum ama olsun bence değer. Ben dikkat ettiğim sürece hasta olmam diye düşünüyorum. Sürekli hastalık korkusuyla yaşamak da bir hastalık bence. Bu yüzden de tedbirli bir biçimde sosyal hayatımızı sürdürmeye çalışıyoruz."

T.(58) de kontrollü sosyal hayattan yana. Evde kız kardeşi ile birlikte yaşadığını ve onun kronik astımı olduğu için dışarı çıkamadığını, kendisinin çıktığını ve evin alışverişi yaptığını ifade ediyor. Ancak yine de çok dikkatli olduğunu ve eve virüs taşımamak için fazlaca sosyalleşmek istemediğini belirtiyor.

"Ben çok dikkat ediyorum. Eve geldiğimde de içim rahat oluyor. Hiçbir yere dokunmuyorum, eldiven takıyorum alışveriş yaparken. Hatta en çok alışveriş arabasından tedirgin oluyorum. Eldiven bulamazsam da hemen market poşeti geçiriyorum elime. Öyle tutuyorum market arabasını. Eve gelince de dikkat ediyorum. Böyle olunca içim de rahat ediyor. Ama eski iş yerinden bir arkadaşım geçenlerde kahve içmeye çağırdı. Gitmek istemedim. Çünkü o çalışmaya devam ediyor ve pek çok insanla muhatap oluyor. Ben de onunla görüşüp eve gelmekten çekinirim. Ablama da virüs taşımak istemem. Bu yüzden ben de çok evden çıkmak istemiyorum. Ablam zaten çıkamıyor, ben de onu yalnız bırakmak istemiyorum."

Evde bakıma muhtaç birinin olma olasılığının artması da eviçinde kadınların iş yükünü artırmakta ve bunun yanı sıra gönüllü olarak toplumsal hayatın dışında kalmalarına da neden olmaktadır. Bu durumda kadınlar salgın nedeniyle evde daha çok vakit geçirmek zorunda kalarak sosyal hayattan da erkeklere kıyasla daha uzak kalmaktadırlar. Evde bakıma muhtaç birinin olma olasılığının artması da toplumsal cinsiyete dayalı rol ve görev dağılımı gereği bakım hizmetinin daha çok

kadınların sorumluluğu olarak görülmesi nedeniyle, kadınların daha tedbirli ve daha dikkatli davranmaları sonucu beraberinde getirmektedir.

5. Sonuç

Covid (19) Salgını tüm dünyada ve Türkiye’de kadınlar üzerinde pek çok olumsuz etki doğurmuştur. Hem ücretli emek piyasasında hem de eviçi karşılıksız emek alanında kadınların iş yüklerini ve sorumluluklarını arttırmıştır. Yaşanan sağlık krizinin iktisadi boyutu bir yana, kadınların evde kal tedbirleri nedeniyle yaşadıkları sıkıntılar da gerek toplumsal yaşama ilişkin gerekse ev ve aile yaşamına ilişkin pek çok problemi beraberinde getirmiştir. Kadın emeğinin ücretli emek ve karşılık emek alanında kendine özgü özellikleri de göz önüne alındığında, kadınların erkeklerden farklı olarak yaşadıkları problemlerin temelinde toplumsal cinsiyete dayalı rol ve görev dağılımından izler bulmak mümkündür.

Bu çalışmada dünyada ve Türkiye’de kadınların Covid (19) salgını nedeniyle artan iş yüklerini gözler önüne sermek amacıyla öncelikle ilgili güncel literatür aktarılmış, ardından çalışmanın uygulama bölümünde, 9 kadın ile yapılan yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlar aracılığı ile Türkiye’deki kadınların salgına ilişkin deneyimleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Uygulama bölümünde salgının etkileri dört başlık altında sınıflandırılarak analiz edilmiştir. Bu bağlamda ilk başlıkta kadınların piyasaya ilişkin deneyimleri, çalışma biçimleri kapsamında ortaya konulmuştur. Evden ve esnek çalışmanın kadın ve erkekler için farklı pratikler doğurduğu ve erkeklerin evden çalışırken daha verimli çalışabildikleri, ancak kadınların eviçi sorumlulukları nedeniyle evden çalışma konusunda çeşitli sıkıntılar yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Kayıt dışı çalışan kadınların süreçten daha ağır bir biçimde etkilendikleri, iş kayıpları yaşadıkları ve bunun sonucunda yaşanan gelir kaybını telafi etmek amacıyla kimi zaman kendi sağlıklarını da riske atarak çalışmaya devam ettikleri de görüşmecilerin deneyimlerinden yola çıkarak ortaya konulmuştur.

Çocukların bakımı ve destek hizmetlerine olan erişimin kısıtlanması da salgın sürecinde kadınların iş yükünü artıran bir başka etmen olarak değerlendirilmiş ve bu başlık altında salgın döneminde - normal dönemde olduğu gibi- kadınların çocukların bakımına ilişkin olarak erkeklerden daha fazla sorumluluk aldıkları, destek hizmetlerine erişimin kısıtlanmasının da yine en çok kadınlar üzerinde olumsuz etkiler doğurduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle ücretli emek piyasasında çalışan kadınlar, salgın döneminde en büyük destekçileri olan büyük aile bireylerinden uzak kalmışlar ve bu durum İtalya ile benzer bir biçimde Türkiye’de de ücretli olarak çalışan anneleri çocuk bakımı açısından çözümsüz bir noktaya sürüklemiştir. Okulların kapalı olmasının etkisi ile anneler çocukların eğitimlerini de üstlenmek durumunda kalmışlar; ev içinde gerçekleştirdikleri yükümlülüklerle bir de çocukların eğitimi eklenmiş ve kadınların ev içi mesaiyeri böylelikle üç- dört katına çıkmıştır.

Sokağa çıkma yasakları ve eviçi işlerin bölüşümünün ele alındığı başlık altında ise kadınların sokağa çıkma yasağı uygulamalarında yaşadıkları problemlere değinilmiş, zaman zaman boşanmanın eşine gelen kadınların deneyimlerinin yine dünyadaki örneklerle benzerlik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Evde kaldığı için beklentisi yükselen erkeklerin beklentilerini karşılamak, kadınlar için hem duygusal hem de fiziksel anlamda bir başka emek sömürsünü beraberinde getirmiş, kimi zaman şiddetle sonuçlanan büyük tartışmalar yaşanmasına da neden olmuştur. Bununla birlikte eviçi işlerde erkeklerin de zaman zaman görev aldıkları ancak yükün büyük bir bölümünün yine kadınların üzerinde olduğu, görüşmecilerin deneyimlerinden yola çıkarak ortaya konulmuştur. Görüşme sağlanan kadınların tamamı erkeklerin salgın sürecinde

üstlendikleri sorumlulukların geçici olduğunu ve “normal hayata” geri dönüş gerçekleştiğinde bu sorumlulukların tekrar kadınlar tarafından gerçekleştirileceğini düşündüklerini ifade etmişlerdir. Bu bakımdan dünyadaki diğer ülkelerde de kadınların deneyimleri ve görüşleri benzerlik göstermektedir. Öyleyse salgının toplumsal cinsiyete ilişkin algılar üzerinde kalıcı bir etkisi olmayacağı, geçici bir durum olarak erkeklerin sağladıkları desteğin, salgın bittiğinde ortadan kalkacağını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Evde bakıma muhtaç birinin olma olasılığının artması da yine bakım emeğini kadınla özdeşleştiren toplumsal cinsiyete dayalı rol ve görev dağılımının da etkisiyle kadınların eviçindeki sorumluluklarını bir kat daha artırmış, daha dikkatli ve daha tedbirli davranmak zorunda hisseden taraf yine kadınlar olmuştur. Ayrıca bu durum kadınların sosyal hayattan daha fazla dışlanmaları ve eviçinde daha fazla zaman geçirmek zorunda kalmalarını da beraberinde getirmiştir.

Türkiye’deki kadınların deneyimleri ilgili güncel literatür bağlamında örneklenen farklı ülkelerden kadın deneyimleri ile kimi noktalarda örtüşmekte kimi noktalarda ise farklılaşmaktadır. Örneğin evdeki aile büyüklerinin desteğinden yoksun kalmanın annelerin çocuk bakımı emeği üzerindeki etkisi İtalya ile Türkiye için oldukça paralel görünmektedir. Diğer yandan Avustralya gibi sosyal devlet ilkesinin önemli olduğu ülkelerde salgın sırasında çocuk bakım hizmeti veren kurumların belli tedbirler alınarak açık tutulması, kadınların ücretli emek piyasasına katılımları bağlamında daha olumlu bir etki ortaya koymuştur. Sözü edilen bu farklılığın ardında, ülkelerin sahip oldukları kültürel değerler, işgücü piyasasında kadınların konumlandırılması, ülkeden ülkeye değişen toplumsal cinsiyetçi normlar ve kadınların eviçinde üstlendikleri sorumlulukların derecesinin ülkelere göre farklılık göstermesi gibi pek çok neden yer almaktadır. Bu çalışmanın kapsam ve sınırlılıkları ve sağlık riski nedeniyle verilere ulaşmak konusunda yaşanan problemler nedeniyle sözü edilen konular kapsamlı bir biçimde çalışmaya dahil edilememiştir. Ancak ileride bu konuları da içerecek biçimde genişletilmiş bir kapsam ile salgının kadın emeğine yansımaları daha detaylı analiz edilebilir.

Sonuç olarak kadınların salgın döneminde hem ücretli emek hem de karşılıksız emek alanlarında iş yükleri artmıştır. Salgın, toplumsal cinsiyetçi rol ve görev dağılımı nedeniyle oluşan eşitsizliği daha da derinleştirmiş kimi zaman eviçi işlerde erkekler sorumluluk alsalar dahi, salgın nedeniyle kadınların sorumlulukları erkeklere kıyasla daha fazla artmıştır. Bu durumun ortadan kalkması için elbette daha eşitlikçi bir anlayış ile erkeklerin daha çok sorumluluk almaları, yasal düzenlemeler yoluyla kadınların ücretli emek piyasasındaki konumlarının iyileştirilmesi ve toplumsal normların değişip dönüşerek kadınların eviçindeki karşılıksız emeklerinin görünür kılınması gerekmektedir. Topyekûn bir dönüşümün gerçekleşmemesi durumunda ise kadınların dezavantajlı konumlarını ortadan kaldırmak salgın döneminde de salgın sonrası dönemde de mümkün görülmemektedir. Görüşme sağlanan kadınların büyük çoğunluğunu oluşturan, gelir düzeyi ortalamanın üzerinde ve eğitilmiş kadınlar, destek hizmetlerinden daha fazla yararlandıkları için salgın öncesinde eviçi emeklerinin sömürüsüne ilişkin olarak daha düşük bir farkındalık düzeyine sahipken, salgında destek hizmetlerine olan erişimin kısıtlanması sözü edilen grubun farkındalığını da yükseltmiştir. Ancak yalnızca kadınların farkındalığının yükselmesi yapısal bir sorun haline gelen cinsiyete dayalı eşitsizliklerin çözümünde yeterli değildir. Bunun yanı sıra kamu politikaları, yasal düzenlemeler ve toplumsal farkındalığın yükselmesiyle salgın sonrası dönemde kadınların daha eşitlikçi bir emek alanına sahip olmaları mümkün olabilecektir.

Kaynakça

- Acar-Savran, G.(2008). Önsöz. G. Acar-Savran, N.Tura-Demiryontan (Ed), *Kadının Görünmeyen Emeği*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Addati, L., U. Cattaneo, V. Esquivel, and I. Valarino.(2018). *Care Work and Care Jobs for the Future of Decent Work*. Geneva: International Labour Organisation.
- Alon, T. M., Doepke, M., Olmstead-Rumsey, J., & Tertilt, M. (2020). *The impact of COVID-19 on gender equality* (No. w26947). National Bureau of Economic Research.
- Beneria, L. (1999). "The enduring debate over unpaid labour". *International Labour Review*, 138(3),287-309.
- Benston, M.(1969). "The Political Economy of Women's Liberation", *Monthly Review* 21(4).
- Blair, G. (2020). Japan suicides decline as Covid-19 lockdown causes shift in stress factors. *The Guardian*, 14.
- Chung, H. (2020). "Return of the 1950s Housewife? How to Stop Coronavirus Lockdown Reinforcing Sexist Gender Roles." *The Conversation*, March 30.
- Chung, H., and T. Van der Lippe. (2018). "Flexible Working, Work–Life Balance, and Gender Equality: Introduction." *Social Indicators Research*. 151, 365–381.
- Dalla-Costa, M.(1973). Women and the Subversion of the Community. M.Dalla-Costa, S.James (ed), *The Power of Women and the Subversion of the Community*, Bristol: Falling Wall Press.
- Del Boca, Daniela and Oggero, Noemi and Profeta, Paola and Rossi, Maria Christina, Women's Work, Housework and Childcare, Before and During Covid-19. *IZA Discussion Paper* No. 13409.
- Delphy, C. (1993). Rethinking Sex and Gender, *Women'sStudies Int. Forum*, Vol. 16, No. 1, pp. 1-9.
- Ellen-Guy,M., Newman,M.A.(2004). "Women's Jobs, Men's Jobs: Sex Segregation and Emotional Labor", *Public Administration Review*, 64(3), 289-298.
- Farre, Lidia and Fawaz, Yarine and Gonzalez, Libertad and Graves, Jennifer, How the Covid-19 Lockdown Affected Gender Inequality in Paid and Unpaid Work in Spain. *IZA Discussion Paper* No. 13434.
- Ferber, M. A., & Nelson, J. A. (Eds.). (1993). *Beyond economic man: Feminist theory and economics*. University of Chicago Press.
- Folbre, N. (2003). " *Holding hands at midnight*": *The paradox of caring labor. Toward a feminist philosophy of economics* (eds. Barker ve Kuiper). *Routledge, New York*.
- Gerstein, I.(1973). Domestic Work and Capitalism. *Radical America*, 7(4-5), 101-128.
- Hamel, L., & Salganicoff, A. (2020). Is there a widening gender gap in coronavirus stress. *Retrieved from*.

- Himmelwelt, S. (1995). The discovery of "unpaid work": the social consequences of the expansion of "work. *Feminist Economics*, 1(2), 1-19.
- Hirway, I.(2015). Unpaid Work and the Economy: Linkages and Their Implications. *Levy Economics Institute, Working Paper no.838*.
- Hochschild, A., & Machung, A. (1989). *Working parents and the revolution at home*. New York: Viking.
- Hochschild, A.R.(1983) *The Managed Heart: The Commercialization of Human Feeling*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Işık,E.,Serdaroğlu,U.(2015). Kadın Emeği: Feminist İktisadın Yol Haritası Üzerinden Bir Okuma. *Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*,56, 6-15.
- Işık E. (2020). *Kadın Emeği (Farklı Feminizm ve Feminist İktisat Anlayışları Temelinde Bilgi Kuramsal Bir İrdeleme)*, Yetkin Yayınevi.
- Kaya, U., & Serçeoğlu, N. (2013). Duygu İşçilerinde İşe Yabancılaşma: Hizmet Sektöründe Bir Araştırma. *Calisma ve Toplum*, 36(1).
- Kuiper, E. Sap, J. (Eds.). (1995). *Out of the margin: Feminist perspectives on economics*. Psychology Press.
- Lewis, H. 2020. "The Coronavirus Is a Disaster for Feminism: Pandemics Affect Men and Women Differently." *The Atlantic*.
- Lofland, J., Snow, D., Anderson, L., & Lofland,L. (2006). *Analyzing Social Settings: A Guide to Qualitative Observation and Analysis* 4th Edition. Belmont, CA: Wadsworth.
- Man, F., & Öz, C. S. (2009). Görüldüğü gibi olamamak ya da olduğu gibi görünmemek: Çağrı merkezlerinde duygusal emek. *Çalışma ve Toplum*, 20(1), 75-94.
- McLaren, H. J., Wong, K. R., Nguyen, K. N., & Mahamadachchi, K. N. D. (2020). Covid-19 and Women's Triple Burden: Vignettes from Sri Lanka, Malaysia, Vietnam and Australia. *Social Sciences*, 9(5), 87.
- Memiş,E., İlkaracan İ. (2020) Covid(19) Küresel Salgın Sürecinde Türkiye'de Bakım Ekonomisi ve Toplumsal Cinsiyet Temelli Eşitsizlikler, *UNDP, Araştırma Notu*.
- Memiş,E., Özay,Ö.(2011). Eviçi Uğraşlardan İktisatta Karşılıksız Emeğe: Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalara ilişkin Bir Değerlendirme. S.Sancar (ed), *Birkaç Arpa Boyu...: 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar*, İstanbul:Koç Üniversitesi Yayınları.
- Morton, P. (1970), 'A Woman's Work Is Never Done', in Altbach (ed.), 211–227.
- Moser, Caroline. 1993. *Gender Planning and Development: Theory Practice and Training*. London: Routledge.
- Özateş, Ö.S.(2015). *Malumun İlanı: Kadın Emeğinin Saklı Yüzü: Ev İçi Bakım Emeği*. Ankara: Notabene Yayınları.

- Özkaplan, N., Öztan, E., & Ruben, E. (2017). *AVM'lerin yorgun gençleri: Tezgâhtarlıktan satış elemanlığına emeğin dönüşümü*. İstanbul: SAV Yayınları.
- Patton, M. Q. (2005). *Qualitative Research*. New York: John Wiley & Sons, Ltd.
- Power, K. (2020). The COVID-19 pandemic has increased the care burden of women and families. *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 16(1), 67-73.
- Razavi, S.(2007). The Political and Social Economy of Care in a Development Context. *Gender and Development Programme*, Paper no:3.
- Ried, M.(1934). *Economics of household production*. New York: J.Wiley and Sons.
- Roshgadöl, J. (2020). Quarantine Quality Time: 4 In 5 Parents Say Coronavirus Lockdown Has Brought Family Closer Together. *Study Finds*. 2020.
- Slaughter, A. (2015). *Business: Women Men Work Family*. London: Oneworld.
- Toksöz, G. (2012). *Kalkınmada Kadın Emeği*, Varlık Yayınları, İstanbul
- United Nations. (2020). *UN Policy Brief: The Impact of COVID-19 on Women*. 9 April.
- Urhan, B.(2016). Kadın Emeği ve Toplumsal Cinsiyet. F.Saygılıgil (ed), *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*, Ankara: Dipnot Yayınları.